

М. С. Долинська
Навчально-науковий інститут права,
психології та економіки
Львівського державного університету внутрішніх справ,
канд. юрид. наук, доц.,
доц. кафедри господарсько-правових дисциплін

ДО ПИТАННЯ РЕЦЕПЦІЇ ВІЗАНТІЙСЬКИХ НОРМ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ НОТАРІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

© Долинська М. С., 2014

Дослідження розглядає рецепції візантійського законодавства цивільним законодавством Київської Русі. Здійснено аналіз візантійського права щодо регулювання нотаріальної діяльності. Розглядаються особливості укладення заповітів та письмових договорів за нормами Еклоги.

Ключові слова: візантійське право, Еклога, Прохирон, заповіт.

М. С. Долинская

К ВОПРОСУ РЕЦЕПЦИИ ВИЗАНТИЙСКИХ НОРМ КАК ПРЕДПОСЫЛКИ ЗАРОЖДЕНИЯ НОТАРИАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

Исследование посвящено рецепции византийского законодательства гражданским законодательством Киевской Руси. Осуществлен анализ византийского права по регулированию нотариальной деятельности. Рассматриваются особенности заключения заветов и письменных договоров по нормам Эклоги.

Ключевые слова: византийское право, Эклога, Прохирон, завещание.

M. S. Dolinskaya

RECEPTION TO QUESTION BYZANTINE STANDARDS AS BACKGROUND ORIGIN OF NOTARY LAW OF UKRAINE

Research is devoted to the reception of Byzantine law civil law of Kievan Rus. The author analyzes the Byzantine authority to regulate the activities of the notary. The article discusses the features of making covenants and written agreements on standards Eclogues.

Key words: Byzantine law, Eclogue, Prohiron testament.

Постановка проблеми. З прийняттям християнства Київською Руссю сформувалася нова правова система, яка складалася із двох підсистем – звичаєвого руського права, що утворилося на основі власних звичаїв правового спрямування, та канонічного права рецепції (прийняття) давньоруською державою правових норм з римських, юдейських, візантійських та болгарських джерел, однак без галузевого об'єднання їх між собою та з тими національними відмінностями, що були притаманні слов'янській культурі [1, с. 10].

Також у цей самий час почалося зародження нотаріату та нотаріального законодавства України.

Мета дослідження – виявити основні джерела права Київської Русі, які містили нотаріальні норми. За допомогою порівняльно-правового, історико-ретроспективного, діалектичного, логічного

та інших методів провести аналіз норм “Руської правди”, показати накопичення історико-правових знань щодо укладення договорів та порядку спадкування за нормами Київської Русі.

Стан дослідження. Дослідження співвідношення візантійського і сучасного українського права, зокрема цивільного та сімейного, присвятили свої праці В.Г. Васильєвський, Ю. М. Дмитрієнко, Р. М. Достдар, Л. В. Єфіменко, Д. Є. Забзалюк, Л. Кушинська, О. Е. Ліпшиц, В. Любашенко, О. І. Нелін, А. Й. Рогожин, С.С. Сливка, І.Я.Терлюк, В. І. Форманюк, В. Шатіло, Я. Н. Щапов, Е. О. Харитонов, Л. В. Ярмол та інші. У більшості праць цих науковців висвітлювалися здебільшого галузеві проблеми, в яких йдеться про зародження цивільного законодавства Київської Русі. Однак недостатньою мірою досліджено вплив Еклоги на розвиток нотаріального законодавства.

Виклад основних положень. Упровадженню візантійських правил сприяло й те, що греки, які прибули до Русі з Візантії, не бажали користуватися в особистих і майнових відносинах місцевими звичаями, надаючи перевагу своїм звичним до вжитку нормам [2, с. 28].

Ми підтримуємо думку С. Д. Русу в тому, що головна причина рецепції полягає у потребах суспільного життя і незадовільному становищі національного права [3, с. 16].

Як справедливо констатують І. Я. Терлюк та Д. Забзалюк, рецепція (запозичення) візантійського права після прийняття Руссю християнства мала значний вплив на формування правової системи Києво-Руської держави. Рецептване візантійське право поглибило і збагатило національне давньоукраїнське право новими юридичними поняттями і дало поштовх розвитку вітчизняному законодавству княжої доби [4, с. 45].

Давньоруська держава розпочала не так створення, як формування народного права, яке отримало належне визнання у новоствореній на візантійській основі Церкві, оскільки запозичені канонічні норми піддавалися морально-звичаєвому опрацюванню [5, с. 48].

Важливим джерелом розвитку давньоруського права була рецепція грецького права на Русі. Християнська православна церква Київської Русі мала тісні зв'язки з Константинополем.

Київська митрополія посідала особливе місце у структурі Візантійської церкви, оскільки за розмірами переважала патріархат і діяла на території окремої великої держави [4, с. 29]. Вперше митрополія “Росії” (чи Києва-Росії) називається в двох редакціях Списку єпископій Константинопольської церкви, складеного в кінці X ст. (№10. р. 333: 57, 681; р. 335.(59), 701) [6, с. 248].

Цілком природно, що збірники грецького церковного права переносилися в землі України-Русі. Серед них — “Номоканон”, “Еклога” і “Прохирон”.

Квінтесенцією церковно-юридичної думки православного світу є Номоканон – зведення законоположень Грецької Церкви, відоміше на Русі під назвою Кормча книга. Але поширення “Номоканонів” і світських збірників візантійського права “Еклоги” та “Прохирону” відбулося лише після прийняття Просторової редакції “Руської правди” (на початку XIII ст.). Рецепція пам'яток іноземного походження у цей період не припинила розвитку руського права, а збагатила його новими правовими поняттями та нормами [7, с. 37].

Необхідно звернути увагу на те, що рецепція візантійського права не являла собою простої компіляції, а була переробкою грецького права з урахуванням українських звичаїв і традицій. Зокрема, Київський Номоканон містить опис духовної та церковної практики тогочасної української Церкви.

Одні збірники візантійського права набирали в Русі чинності без змін, інші були пристосовані до місцевих звичаїв або ж помітно впливали на норми звичаєвого права. Як справедливо зауважує Р. Достдар, давньоруське право завдяки Закону Судному людом було пов'язано з Еклогою. Вплив цивільно-правових положень Еклоги на Руську Правду був оспосередкований і здійснювався за посередництвом Закону Судного, укладачі якого мали за зразок для багатьох статей Еклогу [8, с. 10].

Збірник “Еклога” був укладений у Візантії у VIII ст. та складався з 18 статей. До “Еклоги”, крім церковних правил, входили і світські закони, зокрема, норми цивільного візантійського права, які стосуються права спадкового, опіки, заповітів, норми кримінального права.

“Прохирон” (Підручний закон) розроблений у 879 році як керівництво для судів. За своїм змістом він був подібний до “Еклоги” та складався з 40 розділів. При цьому, не будучи офіційним зводом законів, був обов’язковим до виконання в судовій практиці. Оновлене та доповнене видання Прохирону відоме як Епанагога.

Для дослідження нотаріату важливе значення мають норми титулів V, VI Еклоги, що регламентували порядок вчинення заповіту та поділ спадщини у разі відсутності заповіту. У статті 1 титулу V правового збірника встановлено, що не мають права складати заповіт: особи, які внаслідок якоїсь хвороби знаходяться не в своєму розумі; неповнолітні, тобто особи чоловічої статі у віці менше 15 років, і жіночого – у віці менше 13 років; божевільні; ті, що знаходяться в полоні, і підвладні, що не мають права заповіту майна, переданого їм батьками як придане, виняток становить їх набуте майно. Отже, закріплюється принцип свободи вільного заповідального розпорядження належним заповідачу майном.

Існували письмова та усна форма заповіту. Письмовий заповіт складався у присутності семи гідних довіри свідків, покликаних для цієї мети та підписувався як заповідачем, так і свідками з прикладенням печатки (докладають друку). Також заповідачу надано право не показувати свідкам змісту свого розпорядження, тобто закріплювалися засади складання секретного заповіту.

Отже, логічним та послідовним є висновок О. І. Неліна про те, що за Еклогою заповіт складався у письмовій формі, хоча допускалася і усна, та підписувався заповідачем і свідками з прикладенням печаток. Для складання заповіту запрошувався номик – писець, фахівець із складання документів, або людина, яка володіє грамотою [9, с. 106–107].

Ми підтримуємо думку Л. В. Єфіменка, що встановлення Еклогою письмової форми заповіту та дотримання встановлених процедур його оформлення було черговим кроком до формування передумов нотаріальної форми щодо документування юридичних фактів [10, с. 19].

Для дослідження нотаріату також важливе значення мають норми титулу IV Еклоги “Про прості дарування”, тобто такі, за яких вже негайно здійснюється користування майном і власність на нього або тільки власність на нього, або про такі дари, які залишені після чієїсь смерті, і про причини, за якими такі дари повинні бути повернуті”, що регламентували порядок дарування майна.

Існували письмова та усна форми дарування. За письмовим договором дарувальник міг розпорядитися про дар або подарувати майно за своїм підписом в присутності трьох або п’яти свідків, покликаних для цієї мети. Слід зауважити, що письмовий договір здійснювався лише від повнолітньої особи (25-літньої).

З прийняттям християнства встановились нові принципи сімейного права. Тому дуже важливе значення мали норми титулів II, III Еклоги “Про укладення шлюбу між християнами” та “Про записаний, але не переданий посаг і про законне придане”, передбачали можливість усної чи письмової форми шлюбу та інших видів письмових договорів. Шлюб укладався в письмовій формі за наявності письмового договору про посаг в присутності трьох гідних довіри свідків. Тобто між ними має бути укладено три договори: два зустрічні і рівносильні щодо приданого і ще один від чоловіка на користь дружини.

Завдяки правовим особливостям та християнському змісту Еклога стала, поряд з Прохироном Лева VI, найпершим об’єктом правової рецепції візантійського законодавства у країнах християнського світу. Про актуальність візантійського права на початку XIX ст. в Україні свідчить залучення юридично-технічних підходів Еклоги при систематизації норм шлюбно-сімейних правовідносин у відомій пам’ятці українського права, що з’явився уже після знищення Гетьманату, тобто у “Збірнику малоросійських прав 1807 р.” [11].

Також важливою пам’яткою права початку X ст. є “Книга епарха”, в якій викладені норми, що визначали організацію, життя і побут візантійських корпорацій торговців і ремісників. “Книга епарха” не являє собою закінчену працю, а перші три параграфи статуту про нотаріусів є відтворенням новели Лева VI. Ми підтримуємо думку тих авторів, які вважають, що цінність “Книги епарха” полягає в зображенні внутрішнього життя цеху, особливо цеху нотаріусів – табуляріїв.

Вимоги до табулярія встановлені в параграфі другому розділу першого, а саме: той, хто бажає бути обраним, повинен твердо знати сорок титулів закону Енхїрїдїон і шістьдесят книг Василик, пройти курс енциклопедичної освіти, щоб не робити помилок при складанні документа і щоб не допускати при проголошенні промов неприйнятих виразів. Він повинен бути в доволі зрілому віці, щоб бути розвиненим і розумово, і фізично. У присутності загальних зборів [табулярїїв] повинен оформити власноруч документ [із зобов'язанням] не допускати у своїй діяльності нічого протизаконного, в іншому випадку він буде позбавлений посади.

Висновки. Отже, відголоски візантійських норм спостерігаються й у сучасному цивільному та нотаріальному праві. Так, норми збірника Еклога, рецептовані правниками Київської Русі щодо порядку складання письмових договорів, заповітів, були не лише передумовами нотаріального посвідчення договорів та заповітів, але й заклали підвалини нотаріального процесу їх посвідчення.

1. Сovenko B. V. *Становлення і розвиток православного канонічного права в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук, спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень // Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова України.* – К., 2011. – 19 с. 2. Захарченко П.П. *Історія держави і права України: підруч. / П. П. Захарченко.* – К.: Атіка, 2005. – 368 с. 3. Русу С. Д. *Історико-правові передумови рецепції римського приватного права / С. Д. Русу // Університетські наукові записки.* – 2005. – № 3(15). – С. 12–16. 4. Терлюк І. Я., Забзалюк Д. С. *Історія держави і права середньовічної України [Текст]. / І. Я. Терлюк.* – Львів: Каменярь, 2010. – 232 с. 5. Сливка С.С. *Канонічне право: навч. посіб. / С.С. Сливка.* – К.: Атіка, 2013. – 232 с. 6. *Древняя Русь в свете зарубежных источников: хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова.* – Т. 11: *Византийские источники; сост. М. В. Бибилов.* – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – 384 с. 7. Нелін О. І. *Інститут нотаріату в Україні: від минувшини до сьогодення: монографія / О. І. Нелін.* – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2013. – 130 с. 8. Достдар Р. М. *Рецепція принципів Візантійської Еклоги сучасним сімейним та спадковим законодавством України: автореф. дисер. ... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право // Одеська національна юридична академія.* – Одеса. 2004. – 19 с. 9. Нелін О. І. *Еволюція спадкового права в Україні (історико-правовий аспект): монографія / О. І. Нелін.* – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2009. – 365 с. 10. Єфіменко Л. В. *Передумови зародження нотаріату в українському праві / Л.В. Єфіменко // Бюлетень Міністерства юстиції України.* – 2011. – № 4–5 (102–103) – С. 12–20. 11. *Собрание малороссийских прав 1807 г. //Кодифікація цивільного законодавства на українських землях.* – Т. 1 / уклад.: Р.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 888–920.